

Історія

УДК 37:94(477)"16/17"

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20068638>**Освіта як чинник формування української козацької еліти
в європейському інтелектуальному просторі****Добровольська Вікторія Василівна,**

доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
завідувач кафедри артменеджменту та інформаційних технологій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
провідний науковий співробітник відділу теорії
та історії бібліотекознавства Інституту бібліотекознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-0927-1179>

Прийнято: 19.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

Анотація. Метою статті є дослідження ролі освіти як ключового чинника формування української козацької еліти (старшини) та її інтеграції до європейського інтелектуального простору в ранньомодерний період. У дослідженні використано міждисциплінарний підхід, історико-порівняльний та історико-генетичний методи, а також концепти культурного трансферу та інституційного ізоморфізму. У роботі проаналізовано процес трансформації козацької старшини з військово-службового стану у політичний клас ранньомодерного типу, що відбувався під впливом політичної культури та правових традицій Речі Посполитої. Особливу увагу приділено

механізмам інституційної адаптації та проявам інституційного ізоморфізму, які зумовили засвоєння козацькою елітою європейських моделей суспільно-політичної організації. Встановлено, що освіта стала визначальним каналом включення козацької старшини до європейського культурно-освітнього простору. Її формування відбувалося через систему єзуїтських і піарських колегіумів, діяльність церковних братств, розвиток Києво-Могилянської академії, а також практику навчання в університетах Центральної та Західної Європи. Окремо розглянуто значення книжної культури та приватних бібліотек як важливого індикатора інтелектуального рівня еліти та засобу її інтеграції до європейського інтелектуального середовища. Показано, що засвоєння античної спадщини, римського права та гуманістичних ідей сприяло формуванню нових політичних уявлень козацької еліти, зокрема концептів громадянських чеснот, «спільного блага» та ранньомодерної державності. Це знайшло відображення у політичній практиці та правових документах, зокрема у Конституції Пилипа Орлика 1710 року. Зроблено висновок, що освіта виконувала системоутворюючу функцію у процесі формування української козацької еліти, забезпечуючи її соціальну трансформацію та інтелектуальну європеїзацію. Водночас цей процес мав характер вибіркової культурної адаптації, що сприяло збереженню самобутності української елітарної традиції ранньомодерної доби.

Ключові слова: козацька еліта, козацька старшина, освіта, Києво-Могилянська академія, Річ Посполита, європейський інтелектуальний простір, акультурація, церковні братства, ранньомодерна Україна, політична культура, інтелектуальна історія, європеїзація.

Education as a Factor in the Formation of the Ukrainian Cossack Elite in the European Intellectual Space

Viktoriia Dobrovolska,

Doctor of Science in Social Communications, Professor,
Head of the Department of Art Management and Information Technologies
of the National Academy of Managers of Culture and Arts,
Leading Researcher of the Department of Theory and History of Library Science
of the Institute of Library Science of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0927-1179>

***Abstract.** The aim of this article is to examine the role of education as a key factor in the formation of the Ukrainian Cossack elite (starshyna) and its integration into the European intellectual space during the early modern period. The study employs an interdisciplinary approach, including historical-comparative and historical-genetic methods, as well as the concepts of cultural transfer and institutional isomorphism. The study analyzes the transformation of the Cossack starshyna from a military-service estate into an early modern political class, which took place under the influence of the political culture and legal traditions of the Polish–Lithuanian Commonwealth. Particular attention is paid to the mechanisms of institutional adaptation and manifestations of institutional isomorphism that facilitated the adoption of European models of socio-political organization by the Cossack elite. It is established that education became the decisive channel for integrating the Cossack elite into the European cultural and educational space. Its formation took place through Jesuit and Piarist colleges, the activities of church brotherhoods, the development of the Kyiv-Mohyla Academy, as well as studies at universities in Central and Western Europe. The*

study also highlights the significance of book culture and private libraries as important indicators of the intellectual level of the elite and as a means of its integration into the European intellectual environment. It is demonstrated that the assimilation of the classical heritage, Roman law, and humanist ideas contributed to the formation of new political concepts among the Cossack elite, including notions of civic virtue, the “common good,” and early modern statehood. These ideas were reflected in political practice and legal documents, particularly in the Constitution of Pylyp Orlyk of 1710. The study concludes that education played a system-forming role in the formation of the Ukrainian Cossack elite, ensuring its social transformation and intellectual Europeanization. At the same time, this process was characterized by selective cultural adaptation, which contributed to the preservation of the distinctiveness of the Ukrainian elite tradition in the early modern period.

Keywords: *Cossack elite, Cossack starshyna, education, Kyiv-Mohyla Academy, Polish–Lithuanian Commonwealth, European intellectual space, acculturation, church brotherhoods, early modern Ukraine, political culture, intellectual history, Europeanization.*

Постановка проблеми. Формування української козацької еліти ранньомодерного часу є однією з ключових проблем вітчизняної історіографії, що пов’язана з процесами державотворення, соціальної стратифікації та культурної трансформації українського суспільства. Особливої уваги в цьому контексті набуває питання чинників, які зумовили перетворення козацької старшини з військового проводу на повноцінну політичну еліту, здатну до ефективного управління та участі в міжнародних відносинах.

У сучасних дослідженнях значна увага приділяється впливу політичних і правових традицій Речі Посполитої на становлення козацької старшини.

Водночас роль освіти як визначального чинника інтеграції козацької еліти до загальноєвропейського інтелектуального простору залишається недостатньо комплексно осмисленою. Освітні практики, засвоєння латиномовної культури, навчання у європейських освітніх центрах та діяльність національних інституцій, зокрема Києво-Могилянської академії, потребують цілісного аналізу в контексті формування інтелектуального та світоглядного обличчя козацької старшини.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого вивчення освіти як ключового чинника формування української козацької еліти та її інтеграції до європейського інтелектуального простору.

Методологія дослідження.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує інструментарій інтелектуальної історії, соціальної історії та історії освіти. Використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, узагальнення та систематизації для виявлення ролі освіти у формуванні козацької еліти.

Застосовано історико-порівняльний метод для зіставлення українських освітніх практик із західноєвропейськими моделями, а також історико-генетичний метод для простеження трансформації козацької старшини в ранньомодерний політичний клас.

Метод культурного трансферу та концепт інституційного ізоморфізму дозволили проаналізувати механізми запозичення й адаптації європейських освітніх і політичних моделей. Також використано елементи інтелектуально-історичного аналізу для дослідження рецепції античної спадщини, римського права та гуманістичних ідей у середовищі козацької еліти.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасній українській історіографії проблема освіти як чинника формування козацької еліти та її інтеграції в європейський інтелектуальний простір розглядається в межах кількох наукових підходів і тематичних груп: джерельних матеріалів, історіографічних досліджень та концептуальних інтерпретацій.

До групи джерел належать праці, що містять фактичний матеріал або базуються на першоджерелах, які дозволяють реконструювати освітні та соціальні процеси в козацькому середовищі. Зокрема, С. Литвин аналізує козацькі літописи як важливе джерело історії української культури, що опосередковано відображає рівень освіченості та інтелектуальні орієнтири козацької еліти [8]. В. Машталір досліджує матеріальну культуру козацької старшини, зокрема колекції та атрибутику, що дозволяє реконструювати соціальний статус і культурний рівень еліти, сформований, зокрема, через освіту [9].

До історіографічного блоку належать праці, що безпосередньо аналізують розвиток освіти, роль Києво-Могилянської академії та формування козацької еліти. Л. Алексієвець розглядає нові підходи до оцінки ролі Києво-Могилянської академії, підкреслюючи її значення у формуванні інтелектуальної еліти України XVII–XVIII ст. [1]. О. Е. Басенко у низці досліджень аналізує освітні напрями діяльності академії та вплив європейських (зокрема польських) освітніх традицій на її розвиток, що свідчить про інтеграцію української освіти в ширший європейський простір [2, 3]. Н. Ковальчук розглядає Києво-Могилянську академію як центр європейської освіти та духовності, підкреслюючи її роль як посередника між українською та європейською інтелектуальними традиціями [5].

А. Трембіцький досліджує розвиток козацьких шкіл у XVII–XVIII ст., що забезпечували базову освітню підготовку майбутньої еліти [15]. В. Щербак аналізує соціальні джерела формування козацької старшини, де освіта виступає одним із ключових критеріїв входження до еліти [16].

У межах концептуальних підходів розглядаються дослідження, що пояснюють роль освіти в ширших політичних, культурних та інтелектуальних процесах. Л. Полякова акцентує на козацьких освітніх традиціях як чиннику формування ціннісних орієнтацій та патріотичного виховання, що є важливим елементом елітотворення [11].

В. Ластовський аналізує політичний реалізм козацької еліти Гетьманщини, що опосередковано пов'язується з її високим освітнім рівнем і здатністю до адаптації європейських політичних моделей [7]. О. Пономаренко досліджує еволюцію української національної ідеї у XVII–XVIII ст., де освіта виступає одним із ключових чинників формування політичної та інтелектуальної свідомості еліти [12].

У контексті дослідження освітніх процесів козацької доби важливе значення має праця А. Скрипник та В. Нестеренка «Освітньо-соціальний розвиток України за козацьких часів у XVI–XVIII ст.», у якій комплексно розглядається взаємозв'язок освіти та соціальної структури суспільства. Автори наголошують, що освітні практики козацької доби були невід'ємною складовою формування соціальної мобільності та становлення нових елітних груп. Особливу увагу приділено ролі освіти як чинника соціалізації козацької старшини, що забезпечував її інтеграцію в адміністративні та політичні структури Гетьманщини.

У дослідженні підкреслюється, що розвиток освітніх інституцій, зокрема шкільництва та вищої освіти, сприяв не лише підвищенню загального культурного рівня населення, а й формуванню професійно підготовленої еліти, здатної до

управлінської та державницької діяльності. Таким чином, освіта розглядається авторами як ключовий соціальний механізм трансформації козацького суспільства та формування його інтелектуального потенціалу [13].

Попри значний масив досліджень, у сучасній історіографії відсутня єдність у трактуванні ролі освіти у процесах елітотворення. Частина науковців розглядає її як допоміжний чинник соціальної мобільності [15, 16], тоді як інші акцентують на її визначальному впливі на формування інтелектуальної та політичної культури [1, 5]. Водночас у більшості праць освіта аналізується ізольовано від ширших процесів культурного трансферу та європейської інтеграції. Це зумовлює необхідність комплексного підходу, у межах якого освіта розглядається не лише як інституційний феномен, а як системний механізм формування еліти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених історії українського козацтва та становленню козацької старшини, низка важливих аспектів цієї проблематики залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, у вітчизняній історіографії переважає увага до політичних, військових та правових чинників формування козацької еліти, тоді як освітній компонент часто розглядається фрагментарно або як другорядний.

Недостатньо комплексно висвітлено роль освіти як системного механізму формування світоглядних орієнтирів, політичної культури та інтелектуального рівня козацької старшини. Потребує подальшого дослідження питання впливу західноєвропейських освітніх моделей на процес інтеграції козацької еліти до загальноєвропейського інтелектуального простору, зокрема через функціонування освітніх інституцій, засвоєння латиномовної культурної традиції та навчання у закордонних університетах.

Окремої уваги заслуговує проблема взаємозв'язку між освітнім рівнем козацької старшини та формуванням її політичної свідомості, зокрема рецепції ідей античної спадщини, природного права та ранньомодерних європейських політичних концепцій. Недостатньо дослідженим залишається також питання ролі освіти у збереженні національної ідентичності в умовах активних культурних запозичень.

Таким чином, існує потреба у цілісному аналізі освіти як ключового чинника формування української козацької еліти, що зумовлює наукову доцільність даного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження ролі освіти як ключового чинника формування української козацької еліти та її інтеграції до загальноєвропейського інтелектуального простору.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- проаналізувати історичні передумови формування козацької старшини в контексті впливу західноєвропейського культурного середовища;
- визначити особливості освітніх практик козацької еліти та їх зв'язок із європейськими освітніми моделями;
- охарактеризувати роль освітніх інституцій, зокрема Києво-Могилянської академії, у формуванні інтелектуального потенціалу козацької старшини;
- дослідити значення латиномовної освіти та багатомовності у розширенні інтелектуального і комунікативного простору еліти;
- з'ясувати вплив європейської освіти на формування політичної свідомості та світоглядних орієнтирів козацької старшини;

– визначити роль освіти у процесах інтеграції козацької еліти до європейського інтелектуального простору.

Виклад основного матеріалу. Процес формування української козацької еліти (старшини) був складним і багатовекторним соціокультурним явищем, що розгортався під впливом політичної культури та правових традицій Речі Посполитої. Інтеграція козацтва у її політико-правове поле сприяла поступовому засвоєнню уявлень про владу, право та соціальний статус, а також трансформації козацької старшини з військової верстви у ранньомодерний політичний клас. У цьому контексті доцільно говорити про прояви інституційного ізоморфізму, коли козацька еліта орієнтувалася на усталені європейські моделі організації суспільного та політичного життя.

За В. В. Кривошеєю, козацька старшина Гетьманщини поступово набувала ознак структурованої еліти, для якої визначальними ставали не лише військові заслуги, а й рівень освіти, адміністративний досвід та здатність до участі в управлінських практиках ранньомодерної держави [6]. У ширшому європейському контексті цей процес може бути інтерпретований як трансформація ранньомодерних еліт через механізми культурної адаптації та інституційного наслідування, що відповідає сучасним підходам культурної трансферології. Таким чином, козацька еліта постає як складова загальноєвропейського процесу формування освічених політичних класів.

Ключовим чинником цієї трансформації стала освіта, яка виступила основним каналом інтеграції до європейського інтелектуального простору ранньомодерної доби. Освітня система, сформована під впливом західноєвропейських, насамперед польсько-єзуїтських моделей, сприяла

становленню нової генерації еліти, здатної мислити в категоріях європейської політики, права та культури.

Освіта виконувала функцію потужного інструменту акультурації. Діти козацької старшини здобували знання у єзуїтських та піарських колегіумах на території Речі Посполитої, де поряд із навчанням засвоювали європейські культурні норми, моделі поведінки та систему цінностей. Це сприяло формуванню прошарку освічених діячів, які, зберігаючи політичну лояльність до власної держави, були водночас інтегровані у загальноєвропейський культурний простір.

О. Басенко підкреслює, що контакт із західноєвропейськими освітніми моделями, передусім польською традицією, став визначальним чинником трансформації інтелектуальної культури української еліти [3]. У дослідженні В. Щербака наголошується, що рівень освіти визначав не лише професійну підготовку, а й культурну ідентичність та здатність до інтеграції в європейські елітні структури [16].

Отже, освітні практики козацької старшини виступали не лише засобом здобуття знань, а й механізмом інтеграції до європейського культурного простору.

Важливим елементом освітнього середовища ранньомодерної України були церковні братства, що виконували функції центрів шкільництва, книгодрукування та культурного життя. У дослідженні В. Менка вони розглядаються як ключові інституції, що забезпечували збереження етноконфесійної ідентичності українського суспільства XVI–XVII ст. та формували передумови розвитку системи освіти [10]. У цьому сенсі братства виступали проміжною ланкою між традиційними формами навчання та становленням системної освітньої інфраструктури ранньомодерної доби.

Особливу роль у цьому процесі відіграла Києво-Могилянська академія, яка стала провідним інтелектуальним центром Східної Європи. Заснована за зразком

єзуїтських освітніх інституцій, вона поєднала православну традицію із західноєвропейською освітньою моделлю. Навчальна програма включала «сім вільних мистецтв», латинську мову, філософію, риторику та логіку, що відповідало стандартам європейської освіти ранньомодерного часу. У сучасній історіографії Києво-Могилянська академія розглядається як ключовий інститут інтеграції української еліти до європейського інтелектуального простору [1; 3; 5].

Л. Алексієвець акцентує її роль у формуванні нового типу освіченої еліти, Н. Ковальчук підкреслює значення академії як центру європейської освіти та духовності, тоді як О. Басенко наголошує на синтезі західноєвропейських освітніх моделей і православної традиції. У цьому контексті академія виступала не лише освітнім центром, а й механізмом соціальної селекції та формування інтелектуальної еліти.

Таким чином, діяльність Києво-Могилянської академії забезпечувала формування інтелектуальної еліти, здатної до участі в європейських політичних і культурних процесах.

Опанування латини забезпечувало доступ до європейської наукової, правової та політичної думки, тоді як польська мова виконувала функцію мови високої культури та політичної комунікації. У результаті козацька старшина ставала білінгвальною або трилінгвальною, що суттєво розширювало її інтелектуальні можливості.

Важливим елементом інтелектуального розвитку козацької еліти було навчання за кордоном. Представники старшини здобували освіту у провідних університетах Центральної та Західної Європи, що сприяло засвоєнню ідей доби Просвітництва та європейських політичних концепцій. Повертаючись на батьківщину, вони ставали носіями нових інтелектуальних орієнтирів і практик.

В. Ластовський пов'язує формування політичного реалізму козацької еліти саме з її включеністю в європейське інтелектуальне середовище [7].

Подібні процеси формування освічених еліт через систему освіти були характерними і для інших регіонів Європи ранньомодерної доби, що підтверджується дослідженнями західних істориків інтелектуальної історії та історії освіти, які розглядають університетську освіту як ключовий чинник соціальної мобільності та формування політичних класів [17, 18].

Не менш важливим компонентом була книжна культура та приватні бібліотеки козацької старшини. В. В. Добровольська трактує їх як не лише ознаку соціального статусу, а й інструмент формування світоглядних орієнтацій та інтеграції до європейського культурного простору [4].

Освіта суттєво вплинула на формування політичної свідомості козацької старшини. Через засвоєння античної спадщини та римського права до українського інтелектуального простору увійшли поняття «батьківщини», «спільного блага» та громадянських чеснот. Ці ідеї знайшли відображення у політичній практиці, зокрема у Конституції Пилипа Орлика 1710 року, яка засвідчила високий рівень засвоєння європейської політико-правової традиції. У трактуванні О. Тарасенко цей документ постає як результат глибокої інтеграції козацької еліти до європейського інтелектуального простору [14].

Отже, освіта виступала системоутворюючим чинником формування української козацької еліти, забезпечуючи її інтеграцію до європейського інтелектуального простору та трансформацію у ранньомодерний політичний клас. Водночас цей процес відбувався не як культурна асиміляція, а як вибіркове засвоєння європейських моделей, що сприяло формуванню самобутньої української елітарної традиції ранньомодерної доби.

Висновки. Формування української козацької еліти в ранньомодерний період відбувалося як складний соціокультурний процес, що поєднував впливи політичної культури Речі Посполитої та внутрішню еволюцію козацького середовища. У результаті козацька старшина трансформувалася з військово-службового стану у ранньомодерний політичний клас, для якого визначальними стали не лише військові функції, а й рівень освіти, адміністративна компетентність та здатність до інтеграції в ширші європейські інтелектуальні практики.

Освіта виступила ключовим чинником цієї трансформації, забезпечивши включення козацької еліти до загальноєвропейського культурно-освітнього простору. Через систему єзуїтських і піарських колегіумів, діяльність церковних братств та розвиток Києво-Могилянської академії сформувалася інституційна основа для засвоєння західноєвропейських освітніх моделей, мовних практик і інтелектуальних традицій.

Істотну роль у формуванні еліти відіграли також практики навчання за кордоном та розвиток книжної культури, що сприяло розширенню світоглядних горизонтів козацької старшини. Це забезпечило доступ до європейської політичної, правової та філософської думки, а також формування нових інтелектуальних орієнтацій, заснованих на ідеях громадянських чеснот, спільного блага та ранньомодерної державності.

Важливо підкреслити, що процес інтелектуальної та культурної європеїзації козацької еліти не призвів до втрати власної ідентичності. Навпаки, він набув характеру вибіркової адаптації європейських моделей, що дозволило сформувати самобутню українську елітарну традицію, яка поєднувала локальні культурні основи з елементами загальноєвропейської освітньої та політичної системи.

Отже, освіта в ранньомодерній Україні виконувала системоутворюючу функцію у процесі формування козацької еліти, виступаючи головним механізмом її соціальної трансформації та інтеграції до європейського інтелектуального простору.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному розкритті освіти як системоутворюючого чинника формування української козацької еліти та її інтеграції до загальноєвропейського інтелектуального простору. У роботі освіта розглядається не лише як інструмент здобуття знань, а як ключовий механізм соціокультурної трансформації козацької старшини та формування її політичної ідентичності.

Новизною є акцент на визначальній ролі західноєвропейських освітніх моделей, зокрема польсько-єзуїтської традиції та Києво-Могилянської академії, у становленні інтелектуальних і світоглядних засад козацької еліти. Поглиблено аналіз впливу латиномовної освіти, багатомовності та навчання в європейських університетських центрах на формування політичної культури та комунікативного простору козацької старшини.

Також уточнено механізми інтеграції козацької еліти до європейського інтелектуального середовища, що дозволило переосмислити роль освіти як одного з ключових чинників модернізаційних процесів у ранньомодерній Україні.

Перспективи подальших досліджень охоплюють поглиблене вивчення регіональних особливостей формування освітнього рівня козацької старшини та його впливу на соціальну мобільність у ранньомодерному українському суспільстві. Окремого аналізу потребує роль конкретних навчальних осередків, зокрема єзуїтських, піарських колегіумів та європейських університетів, у формуванні інтелектуального потенціалу козацької еліти.

Актуальним напрямом подальших студій є дослідження взаємозв'язку між освітніми практиками та еволюцією політичної культури козацької старшини,

зокрема рецепції європейських філософсько-правових концепцій у козацькому середовищі.

Перспективним також є порівняльний аналіз освітніх моделей козацької еліти та інших ранньомодерних еліт Центрально-Східної Європи з метою виявлення спільних і відмінних механізмів їх інтеграції до загальноєвропейського інтелектуального простору.

Окремий науковий інтерес становить подальше дослідження ролі багатомовності та латиномовної традиції як чинника формування комунікативної культури та інтелектуальної ідентичності козацької старшини.

Список використаних джерел

1. Алексієвець Л. М. Нові підходи у визначенні ролі Києво-Могилянської академії в суспільному житті України (XVII—XVIII ст.) *Наукові записки, Ювілейний випуск*. 2000. Т. 18. С. 19–23. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/17f4c07d-58a1-47e9-bdea-f0e4b33583ad/content> (дата звернення: 05.04.2026).
2. Басенко О. Е. Вплив козацького бароко на розвиток освіти в києво-могилянській академії XVII-XVIII ст. Матеріали Всеукраїнської наукової онлайн конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Актуальні проблеми всесвітньої історії» (м. Житомир, 5 жовтня 2023 р.): збірник наукових праць. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2023. С. 45–48. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/38129/1/zbirnyk.pdf> (дата звернення: 05.04.2026).
3. Басенко О.Е. Польські впливи на створення та науково-освітні напрями діяльності Києво-Могилянської академії XVII–XIX ст. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2024. Том 35 (74). С. 1–8. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/3.1>

4. Добровольська В. В. Бібліотеки козацької старшини XVI–XVIII століть: читацькі інтереси та книжковий репертуар. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2025. № 3. С. 6–12. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.3.2025.350569>
5. Ковальчук Н. Києво-Могилянська академія як фортеця духовності та європейської освіти в контексті метаісторії. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 3-4. С. 7–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2013_3-4_3 (дата звернення: 05.04.2026).
6. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини : монографія. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 452 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000880> (дата звернення: 05.04.2026).
7. Ластовський В. В. Політичний реалізм та ідеологія української еліти гетьманщини (друга половина XVII – середина XVIII ст.). *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. №8. С. 37–49. <https://doi.org/10.31866/2616-745x.8.2021.249005>
8. Литвин С. Х. Козацькі літописи як джерело історії української культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. Київ: Міленіум*, 2014. № 3. С. 258–263.
9. Машталір В. Військова атрибутика в родинних колекціях та зібраннях української козацької еліти. *Український історичний журнал*. 2020. Число 4. С. 166–175. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.166>
10. Менко В. Церковні братства у суспільно-політичному та етноконфесійному житті XVI–XVII століття у світлі української історіографії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наукових праць* / За заг. ред. Проф. О. А. Мельничука. –Вінниця: ТОВ «ТВОРИ». 2021.

№ 35. С. 87–96. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-35-87-96>

11. Полякова Л. Козацькі освітні традиції та використання їх елементів для виховання патріотизму в молоді. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2025. Том 2 № 35. С. 119–124. DOI: <https://doi.org/10.33842/22195203-2025-35-136-119-124>

12. Пономаренко О. Еволюція української національної ідеї в XVII–XVIII століттях. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України]*. 2008. №39. С. 41–51. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/ponomarenko_evolutsia.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

13. Скрипник А. Ю., Нестеренко В.А. Освітньо-соціальний розвиток України за козацьких часів у XVI–XVIII ст. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2024. № 2. С. 87–93. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-2-16>

14. Тарасенко О. А. Конституція П. Орлика як вияв політико-культурних орієнтацій козацької еліти. Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 425-й річниці від дня народження гетьмана, Харків, 14 трав. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: О. С. Гончарова та ін.]. Харків, 2021. С. 169–177. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5913> (дата звернення: 05.04.2026).

15. Трембіцький А. Козацькі школи на теренах України у XVII–XVIII ст. *Педагогічний пошук*. 2025. №2 (126) С. 41–43.

16. Щербак В. Джерела формування козацької старшини в Україні (друга половина XVI – середина XVII ст.). *Київські історичні студії*. 2023. №2 (17). С. 32–40. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2023.24>

17. Burke P. The European Renaissance: Centres and Peripheries. Oxford : Blackwell, 1998. 256 p.

18. Grendler P. F. The Universities of the Italian Renaissance. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2002. 587 p.